

UDK 811.161.2'344.34
Pregledni znanstveni članak
Rukopis primljen 10. VII. 2009.
Prihvaćen za tisak 17. XII. 2009.

Siniša Habijanec
Gaje Alage 3, HR-10000 Zagreb
sinisah@net.amis.hr

ODRAZI JATA U RUSINSKOM JEZIKU

U radu se analiziraju odrazi praslavenskoga jata u bačko-srijemskom rusinskom jeziku. Ako zanemarimo nekoliko primjera s odrazom *a*, odraz je jata u rusinskom jeziku dvojak - *i* i *e*, s otprilike podjednakom zastupljenošću. Poredbeno-povijesnom analizom može se ustvrditi da njihova distribucija ovisi o kvantiteti staroslovačkog *e*, u koji su se stopili praslavenski **e* i **ě*. Pojedine nepodudarnosti mogu se objasniti posuđivanjem iz srpskog ili ukrajinskog, odnosno rusinskom tendencijom generaliziranja produljenog samoglasnika iz oblika nominativa jednine.

Pod rusinskim jezikom¹ u ovome radu podrazumijevamo jezik bačko-srijemskih Rusina² (u Srbiji i Hrvatskoj), koji u lingvističkom smislu treba razlikovati od tzv. karpatskog rusinskog jezika koji se govori u istočnoj Slovačkoj, jugoistočnoj Poljskoj, zapadnoj Ukrajini, sjeveroistočnoj Mađarskoj, sjevernoj Rumunjskoj i drugdje. Naime, dok je jezik bačko-srijemskih Rusina u genetskolingvističkom smislu nesumnjivo zapadnoslavenski jezik, karpatski rusinski pripada istočnoslavenskoj jezičnoj potporodici. Brojne, ponekad i burne rasprave o identitetu, pripadnosti te posebno podrijetlu Rusina rezultat su nekritičkog preplitanja lingvističkih, etnografskih i historiografskih argumenata, a uvjetovane su ne samo zajedničkim etnonimom koji govornici ovih dvaju jezika dijele nego i zajedničkim etničkim identitetom izgrađenim složenim više-

¹ Za brojne i trenutačne informacije u vezi s rusinskim jezikom srdačno zahvaljujem doc. dr. sc. Oksani Timko Đitko.

² Sami Rusini svoj jezik zovu *руски язык*, dok im je *русийски* 'ruski'. Izvorno je Kostel'nik (1923) jezik nazvao *бачваньско-руська бешеда*, usp. i *język baczwańsko-rusnacki* u Witkowskog (Witkowski 1984).

stoljetnim procesom etnogeneze u bivšoj Ugarskoj i utemeljenim ponajprije na grkokatoličkoj vjeri.³

Jedna od često obrađivanih tema u vezi s rusinskim jezikom njegov je fonološki razvoj, a s tim u vezi i problem odraza praslavenskoga jata. Sinkronijska analiza pokazuje da je odraz jata u rusinskom trojak: *i*, *e*, *a*, pri čemu su *i* i *e* podjednako zastupljeni, dok je *a* ograničeno na svega nekoliko riječi (*бляди* ‘blijed’, *цали* ‘cio’, *цадзиц* ‘cijediti’). Zbog podjednake zastupljenosti *i* i *e*, odraz jata u mnogih je autora određen kao „ikavsko-ekavski“, a tako je i u rusinskim standardizacijskim priručnicima (na primjer Kočiš 1974: 26). Pravila njihove distribucije točno je uspostavio još Bidwell (1966: 36) kojemu ćemo se podrobnije vratiti. Iako je Bidwellov rad bio izašao u prestižnom slavističkom časopisu, gotovo je nevjerojatno da je u narednim desetljećima plejada istraživača tražeći odgovor lutala u mraku.

Na primjer, pokušaji uspostavljanja pravila raspodjele ovih dvaju odraza ponekad su bili čisto deskriptivni. Pešikan (1974/1975: 118–119) primjećuje sljedeće tendencije:

a) u završnom otvorenom slogu odraz je samo *e*: *мне* ‘meni (dat. jed.)’, *у чаше* ‘u vrijeme’,

b) u jednosložnim riječima sa suglasnikom u odstopu sloga „ikavski“ je odraz češći, ali susreće se i *e*: *вик, вист, гнів, грех, лік, шиніх, шмих, цинь*, ali *бег, швет, лс*.⁴

c) u dvosložnim i višesložnim riječima oba su odraza podjednako zastupljena: *били, лвіи, кліци, мишац, гніздо, дзивка*, ali *бежац, дзеци, колєно, леніви, лето, нєми* itd.

Primjere s odrazom *a* Pešikan proglašava polonizmima, ali za riječi na *c* (*цали, цадзиц*) dopušta i samostalan razvoj, pozivajući se na sličan proces u srednjojužnoslavenskom, poput općeštokavskoga *cesta* < *čęsta. Pešikan se suzdržava od uspostavljanja pravila raspodjele opravdavajući se nedostatkom iscrpnijega materijala, što je potpuno razumljivo s obzirom na tadašnji vrlo slab stupanj leksikografske opisanosti rusinskog.⁵

Witkowski (1984: 6) za osnovni odraz uzima *e*, ali naglašava da je odraz *i* vrlo čest. Rijetke primjere s *a* i on proglašava polonizmima, a poput Pešikana,

³ O ovome složenom slavističkom pitanju pripremamo opširniji prilog; u međuvremenu upućujemo na vrlo informativan i iscrpan članak Lunt (1998).

⁴ Donosimo samo neke Pešikanove primjere radi ilustracije. Značenja svih navedenih riječi mogu se pronaći u daljem tekstu.

⁵ Opsežni dvosveščani *Srpsko-rusinski rečnik* izašao je tek 1995., odn. 1997. godine, a u pripremi je *Rusinsko-srpski rečnik*.

ni on ne nudi pravila raspodjele. I Pešikan (1974/1975: 119) i Witkowski (1984: 6) uočavaju da je broj primjera s „ikavskim“ odrazom povećan priljevom novijih ukrajinizama: *діло* ‘djelo’, *злочини* ‘zločinac’, *кринки* ‘krepak’ (uz *кренки*), *зміст* ‘sadržaj’, *надія* ‘nada’, *одвит* ‘odgovor’ (uz rjeđe i izvorno *одповедз*, usp. svk. *odpoved*) i dr. Njihovo se podrijetlo iščitava i na temelju drugih fonoloških pokazatelja, na primjer na temelju izostanka promjene $d' > ʒ$.

Švagrovský (1984: 256) nekritički prenosi zastarjelu Pastrnekovu tvrdnju po kojoj je odraz samo *i*, navodeći tek primjere *chlib* ‘kruh’, *do chliwa* ‘u svinjac’, *hñival še* ‘srdio se’, pri čemu je očito baratao samo slovačkim i rusinskim riječima, bez slavenskih usporednica, a samo na temelju slovačkoga materijala (kojemu i rusinski u genetskolingvističkom smislu pripada) nije moguće rekonstruirati jat.⁶

U svojoj doktorskoj disertaciji iz 1995. godine (koju ćemo citirati prema postumno izdanoj monografiji iz 2007. godine), Pešikanovu raspodjelu preuzela je i Eugenija Barić (2007: 144–146) s napomenom da se pri izvođenju ponekad susreću različiti odrazi, za što navodi nekoliko primjera: *вериц* ‘vjеровати’ ~ *вира* ‘vjера’, *мерац* ‘mjeriti’ ~ *мирица* ‘stara mjera za masu’, *шмеяц ше* ‘smijati se’ ~ *шмих* ‘smijeh’ (s. 144), *замешка* ‘palenta’ ~ *мишац* ‘miješati’ (s. 146), dok bi par *шветло* ‘svjetlo’ ~ *швитац* ‘svitati’, naveden kao primjer alternacije *i/e* (s. 146) bio relevantan kada bi se drugi član zamijenio sa *швициц* ‘svijetliti’, jer *i* u *швитац* nije odraz jata nego produljenoga prednjeg poluglasa. Navedenim primjerima možemo pridodati Luntov par *били* ‘bijel’ ~ *белави* ‘plav’ (Lunt 1998: 61), pri čemu Barić (2007: 198) neutemeljeno sumnja u slavensku etimologiju drugoga člana, usp. npr. *bělavý* u češkom (Machek 1957: s.v. bílý). Par *венц* ‘vijenac’ ~ *винцац* ‘vjenčati’ (Barić 2007: 144) nije relevantan, jer je *винцац* po svoj prilici ukrajinizam koji je zbog značenja lako mogao prijeći iz jezika bogoslužja (usp. ukr. *вінчатися*).⁷ Različito podrijetlo daleko je očitije pri paru *цело* ‘tijelo’ ~ *тілесни* ‘tjelesni’, pri kojem se ukrajinizam očituje cijelim nizom fonoloških pokazatelja (*t* ne prelazi u *c*, dosljedni ikavski odraz jata, *le* ne prelazi u *l'e*). Sve ove primjere navodimo zato što je za rusinski bitno da uopće ne poznaje alternacije u fleksiji, dok su u derivaciji rijetke, pogotovo pri korijenima s praslavenskim jatom. Pri korijenima sa starom alternacijom $e \sim \bar{e}$ tragovi su razmjerno dobro očuvani, i opet isključivo u derivaciji, usp. rusin. *дзевец* ‘devet’ ~ *дзевяти* ‘deveti’. Rusinski morfonološki su-

⁶ I inače slovački slavisti ponekad griješe u identifikaciji praslavenskog jata jer za nj nemaju oslonca u materinskom jeziku uslijed fonoloških procesa koji su podrobno objašnjeni u daljem tekstu.

⁷ Tomu u prilog govori i činjenica da slovački uopće ne poznaje taj glagol u značenju ‘stupiti u brak’ (već samo u značenju ‘ovjenčati’), pa zasigurno nije donesen iz stare domovine. SRR (1995: 108, s.v. венчати) bilježi i riječ *пришагац*, koja se čini izvorna, usp. svk. *prisahať* ‘prisezati’.

stav općenito je podređen iznimno jakoj težnji za unifikacijom osnove, što je, doduše u nešto manjoj mjeri, obilježje i istočnoslovačkog narječja, ali i slovačkoga jezika u cjelini (Oravec i dr. 1984: 26). Rijetki očuvani primjeri alternacije omogućuju nam da različite odraze jata dovedemo u vezu s prijevornim odnosima, a time smo nadomak rješenju.

Već pri površnoj analizi rusinskih riječi s odrazom jata lako je zaključiti da se on ne može izvesti iz fonološke okoline niti objasniti procesom slogovne harmonizacije ili kakvim naknadnim sinkronijskim procesima. Ako za ishodište odaberemo ukrajinski ili karpatskorusinski jezik, kojima je ikavski odraz jata postojano i važno genetsko obilježje,⁸ vrlo ćemo se brzo naći u slijepoj ulici, jer samo na temelju suvremenoga ukrajinskog ili karpatskorusinskog jezika, ali ni na temelju staroukrajinskoga, nije moguće odrediti pravila prema kojima bi ukrajinsko *i* davalo jedanput *i*, jedanput *e*. Dvojaki odraz jata u rusinskom i pravila njegove raspodjele možemo objasniti jedino ako za ishodište usporedbe odaberemo njegovu genetskolingvističku osnovicu – istočnoslovačko narječje, preciznije šariški i zemplinski dijalekt. Iako se i danas javljaju sumnje u istočnoslovačko podrijetlo rusinskog (na primjer, cijela monografija Barić 2007 vođena je tom osnovnom mišlju), njih je definitivno otklonio Lunt (1998), tako da pitanje genetskoga podrijetla (bačko-srijemskoga) rusinskoga jezika možemo smatrati riješenim.

Upravo je od te pretpostavke bio krenuo i Bidwell, ispravno zaključivši: „The reflexes of CS /e/ and /ě/ diverge according to whether they were short or long in an earlier stage of East Slovak“ (Bidwell 1966: 36), i dalje: „The reflex of a short *ě* is /e/ (...) The reflex of a long *ě* is /i/ (...)“. Dakle, pokazuje se da raspodjela odraza *e/i* ovisi o kvantitativnim odnosima u slovačkom, te da korespondira s raspodjelom istočnoslovačkih *e/i*, odnosno srednjoslovačkih *e/ie*, a time, jer je suvremeni slovački standard stvoren na temelju srednjoslovačkoga narječja, i s raspodjelom *e/ie* u standardnom slovačkom jeziku.

Istočnoslovački *e/i* i srednjoslovački *e/ie* kao odrazi praslavenskoga jata zapravo su kontinuant staroslovačkih **e/*ē*. U staroslovačko su se **ē* stopili kasnopraslavensko **ē* i **ě*, što je jedna od važnih izoglosa koja slovački odvaja od češkoga koji odraze **ē* i **ě* dobro razlikuje.⁹ Isto su se tako u staroslovačko kratko **e* stopili kasnopraslavenski kratki **e* i **ě*, odraze kojih češki i opet dobro razlikuje.¹⁰

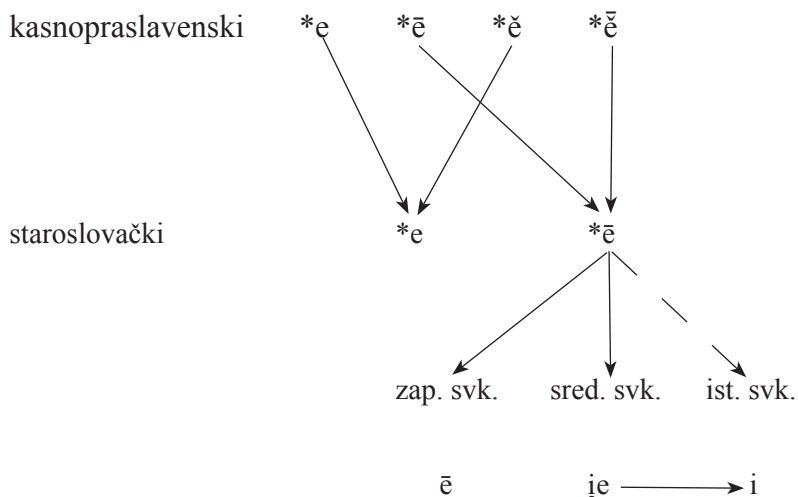
⁸ Za karpatski rusinski vidi Vaňko 2007: 78.

⁹ Usp. č. *bílý* ~ *něst* prema svk. *biely* ~ *niest'*.

¹⁰ Usp. č. *pero* ~ *pěna* [pjena] prema svk. *pero* ~ *pena*, č. *hněv* [ɣněf] ~ *neseš* prema svk. *hnev* [ɣněu] ~ *nesieš* [ńesješ].

kasnopraslavenski	staroslovački	srednjoslovački i standardni slovački	istočnoslovački (šariški i zemplinski)	rusinski
*e, *ě	*e	e	e	e
*ē, *ě̄	*ē	ĭe (ie)	i	i

Staroslovačko se *ē u 13. stoljeću diftongiziralo u središnjem i istočnom slovačkom (pod srednjoslovačkim utjecajem gdjegdje i u sjevernom zapadno-slovačkom; Pauliny 1963: 241), a tako dobiveni dvoglas ĭe u istočnoslovačkom se u 16. stoljeću, nakon nestanka kvantitete, stegnuo u *i* (jer je dvoglas ĭe bio kvantitativno dug). Ili grafički:

Stoga se distribucija odraza *e/i* za jat u rusinskom s velikom točnošću dá predvidjeti na temelju slovačke kvantitete, što ćemo ilustrirati nizom primjera, a zatim ponuditi objašnjenje za iznimke koje od toga pravila odstupaju. Značenje se slovačke riječi navodi jedino ako se ne podudara sa značenjem u rusinskom. U slučajevima gdje prisutnost jata nije očita ni u rusinskom, niti u slovačkom, niti u hrvatskom, navodimo praslavensku rekonstrukciju ili druge slavenske usporednice koje se etimološki, ne nužno i semantički, podudaraju s navedenim riječima. Riječi se navode prema rusinskoj azbuci.

a) odraz *e*

rusinski		slovački	
<i>бег</i>	‘trk’	<i>beh</i>	(usp. hrv. <i>bijeg</i>)
<i>бегац</i>	‘trčati’	<i>behat’</i>	‘učest. trčati’
<i>бежац</i>	‘trčati, juriti’	<i>bežat’</i>	‘trčati’
<i>бесни</i>	‘obijestan’	<i>besný</i>	‘obolio od bjesnoće’
<i>бешѣда</i>	‘govor’	<i>beseda</i>	‘debata’
<i>брег</i>	‘brijeg; obala’	<i>breh</i>	‘obala’
<i>венци</i>	‘vijenac’	<i>veniec</i>	
<i>вериц</i>	‘vjerovati’	<i>verit’</i>	
<i>дзеліц</i>	‘dijeliti’	<i>delit’</i>	
<i>дзело</i>	‘top’	<i>delo</i>	(*dĕlo)
<i>дзеци</i>	‘djeca’	<i>deti</i>	
<i>древо</i>	‘drvo’	<i>drevo</i>	(*drĕvo < *dervo)
<i>ѣсц</i>	‘jesti’	<i>jest’</i>	(*jĕsti, usp. ukr. <i>їсму</i>)
<i>железо</i>	‘željezo’	<i>železo</i>	
<i>заштреліц</i>	‘upucati’	<i>zastreliť</i>	(usp. hrv. <i>ustrijeliti</i>)
<i>колѣно</i>	‘koljeno’	<i>koleno</i>	
<i>леніви</i>	‘lijen’	<i>lenivý</i>	
<i>лѣс</i>	‘šuma’	<i>les</i>	(*lĕsъ)
<i>лѣто</i>	‘ljeto’	<i>letu</i>	
<i>медведз</i>	‘medvjed’	<i>medved’</i>	
<i>мех</i>	‘vreća’	<i>mech</i>	(usp. hrv. <i>mijeh</i>)
<i>мехир</i>	‘mjehur’	<i>mechúr¹¹</i>	
<i>мѣшац</i>	‘mjeseć’	<i>mesiac</i>	
<i>недзеля</i>	‘nedjelja’	<i>nedel’a</i>	
<i>нѣми</i>	‘nijem’	<i>nemý</i>	
<i>орех</i>	‘orah’	<i>orech</i>	(*orĕxъ)
<i>пега</i>	‘pjega’	<i>peha</i>	
<i>пешо</i>	‘pješice’	<i>pešo, peši</i>	

¹¹ U šariškom je dijalektu *mexir* ‘mjehurić, plik’ (Buffa 1995: 290)

<i>пондзелок</i>	‘ponedjeljak’	<i>pondelok</i>	
<i>резац</i>	‘rezati’	<i>rezat’</i>	(usp. ukr. <i>pizamu</i>)
<i>споведац</i>	‘ispovjediti’	<i>spovedat’</i>	
<i>стреха</i>	‘krov’	<i>strecha</i>	(usp. ukr. <i>cmpixa</i>)
<i>сушед</i>	‘susjed’	<i>sused</i>	
<i>цело</i>	‘tijelo’	<i>telo</i>	
<i>цемене</i>	‘tjeme’	<i>temeno</i>	
<i>цена</i>	‘cijena’	<i>cena</i>	
<i>ценіц</i>	‘cijeniti’	<i>cenit’</i>	
<i>цесни</i>	‘tjesan’	<i>tesný</i>	
<i>цешіц ше</i>	‘radovati se’	<i>tešit’ sa</i>	(usp. hrv. <i>tješiti</i>)
<i>шведок</i>	‘svjedok’	<i>svedok</i>	
<i>швет</i>	‘svijet’	<i>svet</i>	
<i>шветло</i>	‘svjetlo’	<i>svetlo</i>	
<i>шекера</i>	‘sjekira’	<i>sekera</i>	
<i>шено</i>	‘sijeno’	<i>seno</i>	
<i>шлєпи</i>	‘slijep’	<i>slepý</i>	
<i>шмели</i>	‘hrabar’	<i>smelý</i>	(usp. hrv. <i>smion, smjela</i>)

b) odraz *i*

<i>бида</i>	‘bijeda’	<i>bieda</i>	
<i>бидни</i>	‘bijedan’	<i>biedny</i>	
<i>били</i>	‘bijel’	<i>biely</i>	
<i>вира</i>	‘vjera’	<i>viera</i>	
<i>витор</i>	‘vjetar’	<i>vietor</i>	
<i>гвизда</i>	‘zvijezda’	<i>hviezda</i>	
<i>гніздо</i>	‘gnijezdo’	<i>hniezdo</i>	
<i>грих</i>	‘grijeh’	<i>hriech</i>	
<i>дримац</i>	‘drijemati’	<i>driemat’</i>	
<i>дзівка</i>	‘djevojka’	<i>dievka</i>	‘eksp. djevojka’
<i>дзівче</i>	‘djevojčica’	<i>dievča</i>	‘djevojka’
<i>жридо</i>	‘izvor’	<i>žriedlo</i>	

<i>клітка</i>	‘kavez’	<i>klietka</i>	‘krletka’
<i>кліци</i>	‘kliješta’	<i>klište</i>	
<i>лік</i>	‘lijek’	<i>liek</i>	
<i>лічиц</i>	‘liječiti’	<i>liečit’</i>	
<i>мишац</i>	‘miješati’	<i>miešat’</i>	
<i>писня</i>	‘pjesma’	<i>pieseň</i>	
<i>писок</i>	‘pjesak’	<i>piesok</i>	
<i>ридки</i>	‘rijedak’	<i>riedky</i>	
<i>рика</i>	‘rijeka’	<i>rieka</i>	
<i>ришиц</i>	‘riješiti’	<i>riešit’</i>	‘rješavati’
<i>стриберни</i>	‘srebrni’	<i>strieborný</i>	
<i>стрибло</i>	‘srebro’	<i>striebro</i>	(usp. r. <i>серебро</i>)
<i>цива</i>	‘cijev’	<i>cieva</i>	‘žila’
<i>цинь</i>	‘sjena’	<i>tieň</i>	
<i>шлїдзиц</i>	‘sljediti’	<i>sliedit’</i>	‘tragati’
<i>шмих</i>	‘smijeh’	<i>smiech</i>	
<i>шпицац</i>	‘pjevati’	<i>spievat’</i>	

Podudarnost pokazuje i par *корень* ~ *koreň* ‘korijen’, međutim, za razliku od zapadnog južnoslavenskog, u pračeškoslovačkom se u toj riječi, nastaloj od **korę*, **korene* poopćenjem osnove zavisnih padeža (Matasović 2008: 204), nije razvio sekundarni jat, na što upućuju staročeško *kořen* i češko *dokořán*. Budući da jata nema ni u ukrajinskom (*корінь*, *кореня*), ta podudarnost nije relevantna za naše istraživanje.

Među navedene riječi nismo uvrstili naizgled podudarni infiks *-ě- u glagola tipa *бешніц* ‘bješnjeti’ (svk. *besniet’*), *видзиц* ‘vidjeti’ (svk. *vidiet’*), *лєциц* ‘letjeti’ (svk. *letiet’*) i sl., jer zaslužuju detaljniji komentar. Naime, u rusinskom su se stopili glagoli IV. razreda (*i*-konjugacije) s *-i-* i *-ě-* infiksom u infinitivu (12. i 13. konjugacijski obrazac u sinkronijskoj slovačkoj gramatici), i to tako da je u infinitivu poopćen infiks *-i-* (> *i*), a u prošlom radnom participu (rusin. *дїєприкметнік активни*) infiks *-ě-* (> *e*), dok je tematski samoglasnik *-i-* u prezentu jednak u obama podrazredima i po svojoj prilici motiv za njihovo stapanje.¹² Stoga se u današnjem rusinskom jeziku glagoli

¹² U Kucuri je proces analoškog ujednačavanja otišao dalje, pa su i glagoli tipa *лєжац* – *лєжи* (14. konjugacijski obrazac u sinkronijskoj slovačkoj gramatici) preuzeli *e*-vokalizam u prošlom radnom participu: *лєжел* prema standardnom rusinskom *лежал* (Kočiš 1974: 103).

<i>боліц, болі, болел</i>	*bolěti
<i>видзиц, видзи, видзел</i>	*viděti
<i>гориц, гори, горел</i>	*gorěti

sprežu jednako kao

<i>паліц, палі, палел</i>	*paliti
<i>купиц, купи, купел</i>	*kupiti
<i>учиц, учи, учел</i>	*učiti.

Da ta raspodjela djeluje kao sinkronijsko morfonološko pravilo, vidi se po tome što je proširena i na glagole poput *збуніц, збуні, збунел* ‘zbuniti’¹³ ili *селіц, селі, селел* ‘seliti’, preuzete iz srpskoga u novoj domovini. Proces preraspodjele po svoj je prilici dovršen još u staroj domovini, jer je dosljedan i u donjošariškim govorima (Buffa 1995: 152).

Pojedine se rusinske riječi u odrazu jata ne podudaraju sa slovačkima zbog preuzimanja iz drugih slavenskih sustava. U leksičkom sloju preuzetom iz srpskoga uglavnom je preuzet i ekavski odraz jata: *вредиц* ‘vrijediti’ (izvorno i danas zastarjelo je *стац*), *вредни* ‘vrijedan’, *млеко* ‘mlijeko’ (ne odgovara slovačkom *mlieko* ni šariškom *ml'iko*¹⁴), *победзиц* ‘pobijediti’, *уметноци* ‘umjetnost’, *наменіц* ‘namijeniti’ itd. Suprotno, ukrajinizmi su, kako je već bilo spomenuto, preuzeti s ukrajinskim ikavskim odrazom. Više navedenim primjerima možemo pridodati: *столітис* ‘stoljeće’ (uz izvorno *стороче*, usp. svk. *storochie*), *сивер* ‘sjever’ (u standardnom je ukrajinskom *північ* ‘sjever’, ali je korijen očuvan u nazivu hladnoga vjetrova *сіверко*), *дія* ‘radnja; čin’, *дівица* ‘djeвица’, *діва* (*Марія*) ‘Djeвица (Marija)’, *циловац* ‘ljubiti’ (usp. ukr. *цілувати*)¹⁵, *вист* ‘vijest’ (usp. svk. *zvest* i ukr. *вість*), *завит* ‘rel. zavjet’, a ovamo najvjerojatnije pripada i *усних* ‘uspjeh’ te *уснишини* ‘uspješan’ (usp. ukr. *усних, уснішний*).

Neki su ikavski refleksi rezultat svjesne ukrajinizacije pri stvaranju novotvorenica, na primjer u riječi *земледілец* ‘zemljoradnik’, koja je načinjena prema srpskom *земљоделац*, ali s pomoću ukrajinskih jezičnih elemenata (epentetsko *l*, neprelaženje *d* u *z*, ikavski odraz, neprelaženje *le* u *l'e*). Druga je ta

¹³ Izvorni je rusinski glagol *змилиц*, usp. svk. *zmylit*.

¹⁴ Buffa 1995: 288; Buffa 2004: 162.

¹⁵ Šariški poznaje glagol *calovac*, ali u vulgarnom značenju (Buffa 2004: 36). U rusinskom postoji i glagol *бочкац* istoga značenja, a zanimljivo je da za šariški oblik *bošcac/bočcac* Buffa (2004: 28) napominje da je zabilježen u istočnom Šarišu, dakle uz granicu sa Zemplinom!

kva riječ *предсидатель* ‘predsjednik’ prema ruskom *председатель* (usp. ukr. *сидіти* nasuprot rusin. *шедзійу*).

Neke se iznimke mogu objasniti analogijskim ujednačavanjem. Na primjer, rusinsko *хлеб* naizgled ne odgovara slovačkom *chlieb* i šariškom *xl'ip* (Buffa 1995: 36), međutim osnova je zavisnih padeža kratka (gen. jed. *chleba/xl'e-ba*) te je lako mogla biti ujednačena, a napomenuli smo da rusinski ne poznaje alternacije unutar deklinacije.¹⁶ Analoškim ujednačavanjem možemo objasniti i nepodudaranje odraza u brojnim izvedenicama, posebno umanjenicama, na primjer rusin. *древко* ‘drvce’, u kojoj je odraz jata poopćen prema ishodišnom *древо*. Stoga ta riječ ne odgovara svk. *drievko* s produljenim **ē*, ali odgovara šariškom *drefko* (Buffa 1995: 208), gdje se dogodio isti proces ujednačavanja. Slično i iterativ *лєгау* ‘lijegati’ ne odgovara slovačkom *lihat'*, jer je ujednačeno prema *лєгнуу* ‘leći’ (*s e < *e*) ili *лєжау* ‘ležati’ (*s e < *e*), baš kao i *лєтау* ‘lijetati’ (svk. *lietat'*) prema *лєциу* ‘letjeti’ (svk. *letiet'*). Međutim, u rusinskom se mogu naći relikti s alternacijom: *квет/квиток* ‘cvijet’, što se podudara sa slovačkim *kvet* ‘cvijet’ – *kvietok* ‘cvijetak’ i šariškim *kvet* ‘cvijet kao plod’ – *kvi-tek*¹⁷ ‘cvijet kao biljka’ (Buffa 2004: 145).

U nekim slučajevima odraz jata u rusinskom ne podudara se sa standardnim slovačkim zbog procesa koji su vezani uz razvoj same istočnoslovačke kvantitete. Na primjer, rusinsko *шніг* ‘snijeg’ ne odgovara slovačkom *sneh*, a teško je naći i motiv za analogiju (*snežit'*, *snežny'*...). Međutim, riječ pripada praslavenskoj akcentuacijskoj paradigmi *c*, koja u nominativu ponekad dulji korijen zbog gubitka slaboga poluglasa, kao što se dogodilo npr. u češkom (*snih*, *sněhu*), usp. i hrv. *bôg*, *bôga*. U šariškom je dijalektu proces išao dalje, pa je poopćen odraz iz nominativa – *šnix*, *šnihu* (Buffa 1995: 121). Drugo je moguće objašnjenje da je riječ rano prešla u akcentuacijsku paradigmu *b*.¹⁸ Koji god od ovih procesa da se dogodio, poopćeni odraz *i* donesen je iz stare domovine i postao osnova za izvođenje (*шнігови* ‘sniježni’, *шніцок* ‘snježić’...), a tomu procesu svakako je pogodovalo to što za značenje ‘sniježi’ (svk. *sneži*) u šariškom dijalektu dolazi sintagma *šnih pada* (Buffa 2004: 270), kao i u rusinskom *пада шніг*, pa se riječ češće pojavljuje u nominativu.

¹⁶ Drugim riječima, na djelu je „the Rusin tendency to eliminate vowel alternations before zero-desinences“ (Lunt 1998: 52).

¹⁷ Sufiks *-ok* za **-ъкъ* zemplinska je dijalektalna sastavnica rusinskoga sustava.

¹⁸ Teško je reći možemo li to povezati s finalnim naglaskom u toj riječi, zabilježenim u susjednim ukrajinskim zakarpatskim govorima (Illič-Svityč 1963: 119) te sukladno tomu ovaj primjer proglasiti dokazom za spornu akcentuacijsku paradigmu *d*, u čije postojanje mnogi sumnjaju, najnovije Langston (2007).

U šariškom dijalektu duljenje zadnjeg (ili jedinog) zatvorenog sloga zbog ispadanja poluglasa daleko je češće nego u standardnom slovačkom. Kod rubnih je samoglasnika nakon gubitka kvantitete razlika između kratkih i dugih samoglasnika nestala, no produljeni *e* i *o* daju *je* i *uo*, a nakon stezanja dvoglasa *i* i *u*, npr. *brix*, *brehu* (svk. *breh* ‘obala’), *hñif*, *hñevu* (svk. *hnev* ‘srdžba’), *hnuj*, *hnoja* (svk. *hnoj* ‘gnoj’), *zvun*, *zvona* (svk. *zvon* ‘zvono’), *pokuj*, *pokoj* (svk. *pokoj* ‘mir’) i sl. Zbog beziznimnoga rusinskog morfonološkog pravila o nepromjenjivosti flektivne osnove mnogi su korijeni s praslavenskim jatom poopćeni upravo prema produljenom obliku u nominativu jednine, dakle s *i*, te ne odgovaraju stanju u standardnom slovačkom, a u zavisnim su padežima u raskoraku i sa šariškim oblicima, na primjer: *вик* ‘vijek’ (svk. *vek* ‘dob’), *шлїд* ‘trag’,¹⁹ *жвир* ‘zvijer’ (svk. *zver*), *гнїв* ‘srdžba, bijes’ i sl. Budući da u rusinskom djeluje i jaka tendencija k unifikaciji izvedbene osnove riječi, odraz iz korijena poopćen je i pri tvorbi izvedenica: prema *вик* je i *вични* ‘vječan’ (svk. *večný*), prema *грїх* je i *грїшнї* ‘grešan’, *грїшнїц* ‘griješiti’ (svk. *hřešit* ‘psovati’), pa i *грїшка* ‘greška’, posuđena iz srpskog (izvorno je *xıba*). Prema *лїк* ‘lijek’ ili prema *лїчнїц* ‘liječiti’ jest i *лїкар* ‘lijeknik’ (svk. *lekár*), prema *гнїв* je i *гнївац* ‘srditi’ (svk. *hnevat*), te *гнївнї* ‘srdit’ itd.

U kontekstu te rusinske tendencije nužno je promotriti i novije posuđenice. Riječi poput *летованє* ‘ljetovanje’ i *летовалїще* ‘ljetovalište’ sasvim su očito posuđene iz srpskog, ali odraz jata u njima nije reguliran samo ekavštinom jezika – izvora, već i odrazom u ishodišnoj riječi *лемо*. Druge su pak posuđenice prilagođene, na primjer *нашлїдзїц* ‘naslijediti’ (< srp. *наследити*) ili *нашлїднїк* ‘nasljednik’ (< srp. *наследник*) prema *шлїдзїц* ‘slijediti’ (usp. svk. *sliedit* ‘tragati’).

Dvije riječi predstavljaju iznimke za čije je objašnjenje potreban detaljniji komentar: *мїра* ‘mjera’ i *вїра* ‘vjera’. Obje ove riječi pojavljuju se i u varijantama s drugim odrazom, *мера* i *вера*, pri čemu im se semantička polja ne poklapaju u potpunosti. Nedosljednost u odrazu jata pokazuju i izvedenice ovih dviju riječi.

U suvremenom rusinskom jeziku *мера* i *мїра* zapravo su sinonimi sa značenjem ‘obujam, stupanj’, npr. ‘u maloj mjeri’. Međutim, u značenju ‘mjerna jedinica’ i ‘dimenzija’ upotrebljava se samo *мера*, a u značenju ‘naputak’ samo *мїра* (SRR 1995: 714, s.v. *мера*). U šariškom dijalektu uglavnom je *mira* (Buffa 2004: 160), a to se podudara i sa standardnim slovačkim *miera*. Rusinski glagol glasi *мерац* ‘mjeriti’, što se podudara sa šariškim *merac* (Buffa 2004: 159) i standardnim slovačkim *merat*. Odrazi su se ovih dviju riječi po svoj prilici po-

¹⁹ U standardnom je slovačkom *stopa* ‘trag’, ali šariški dijalekt poznaje *šlїd/šlїad* ‘trag’ (Buffa 2004: 268). U standardnom slovačkom *sled* znači ‘slijed’ i novija je tvorenica.

miješali, semantički se diferenciravši, a tomu su se prilagodile novije posuđenice iz srpskog: *умерено* ‘umjerenost’, ali *миродавні* ‘mjerodavan’.

Slična je situacija s riječju *вира/вера*. U značenju ‘religija’ rabi se *вира*, koja se podudara sa slovačkim *viera*, ali postoji i arhaično *вера*. Glagol je *верити* ‘vjеровати’, i opet podudaran sa šariškim *veric* (Buffa 2004: 300) i slovačkim *verit’*. U šariškom se razlikuju *vira* ‘vjera, religija’ (Buffa 2004: 306) i *vera* ‘pouzdanje u koga, povjerenje’ (Buffa 2004: 299). Međutim, u rusinskom se vokalizam prve imenice nametnuo gotovo svim izvedenicama, te regulirao preuzimanje posuđenica, pa danas u rusinskom imamo: *вирни* ‘vjeran’ (usp. svk. *verný*), *вирносці* ‘vjernost’, iz srpskog *вирник* ‘vjernik’, *вирски* ‘vjerski’, *виронаука* ‘vjeronauka’, *вироятно* ‘vjerojatno’, *виродостойни* ‘vjerodostojan’ i sl. Štoviše, potisnuo je odraz *e* i u značenju ‘povjerenje’ pod utjecajem riječi *довіриє*, preuzete iz ukrajinskog (*довір’я*), ali s crkvenoslavenskim sufiksom, dok se izvorni odraz pojavljuje tek u reliktima poput već spomenutog *верити*, te *вєрабожє* ‘vjere mi’ (SRS 1995: 109, s.v. вєре ми) ili *на вєру жиєц* ‘živjeti u izvanbračnoj zajednici’ (Barić 2007: 142).

Svakako da postoji još riječi koje bi zahtijevale detaljnije objašnjenje,²⁰ međutim već i korpus koji smo obradili, a koji obuhvaća gotovo sve riječi temeljnog rječnika s odrazom jata, nedvojbeno pokazuje da odraz praslavenskog jata u rusinskom jeziku ovisi o kvantiteti – dugi slog daje *i*, kratki *e*. Pritom tek uvjetno možemo govoriti o ikavskom i ekavskom odrazu (zbog čega smo ih i označavali navodnicima), jer *i/e* zapravo nisu odrazi kasnopraslavenskog dugog i kratkog jata, nego staroslovačkog dugog **ē* i kratkog **e*. Da su se i u rusinskom stopili odrazi kasnopraslavenskih **ē* i **ě* (kao i **e* i **ě*), vidi se i po tome, što opisana pravila distribucije vrijede i za riječi s **ē* koje ne nastaje od jata, iako su mu tragovi u rusinskom rijetki, na primjer u desemantiziranoj umanjnici *пирко* ‘pero’ prema slovačkom *pierko* ‘perce’ < **pērko* < **peręko*. Znakovito je i to što je u Kucuri (rusin. Коцур) očuvana umanjnica (u sinkronijskom smislu izvedenica, zbog semantičkog pomaka) riječi *посцель* ‘krevet’ koja glasi *посцилка* ‘dječji krevetić’ (uz standardno *посцелка*). U tom je reliktu očuvan trag duljenja u umanjnicama zbog ispadanja poluglasa, kakvo susrećemo i u slovačkom, usp. svk. *postel’* – *postielka*.²¹ Odraz dugoga staroslovačkoga **ē* nastaloga kontrakcijom nalazimo u riječi *тиж* ‘također’ (svk. *tiež*

²⁰ Na primjer, pomalo je začudna riječ *стина* ‘stijena’, jer supostojanje izvorne riječi *скала* (usp. svk. *skala*) upućuje na posuđenicu iz ukrajinskog, međutim u ukrajinskom ta riječ ima značenje ‘zid’. Moglo bi se raditi o posuđenici iz susjednih bunjevačkih ikavskih govora.

²¹ U šariškom je *poscil* ‘krevet’ (Buffa 2004: 218) s genitivom *do posceli/do poscele* (Buffa 1995: 127). Umanjenica je *poscilka* ‘krevetić’ (Buffa 2004: 218).

< stsvk. *tēž < *toježe),²² koju je Barić (2007: 142) pogriješno uvrstila među odraze praslavenskoga *ъ.

Sljedeći dokaz o stapanju odraza *e i *ě u rusinskom dosljedno je palataliziranje *n, l, d, t* pred njima (kao i pred *ъ, *i, *e), pri čemu *d'* i *t'* daju *з, c*, pa je tako u rusinskom jednako *лѣцѣи* 'letjeti' (< *letěti) kao i *лѣто* 'ljetno' (< *lěto), *нѣма* 'nema' (< *ne jьmatь) kao i *нѣми* 'nijem' (< *němъjь), *дзешец* 'deset' (< *desęť) kao i *дзѣци* 'djeca' (< *děti), *мацѣре* 'materē' (< *matere) kao i *цѣло* 'tijelo' (< *tělo). Međutim, palatalizacija izostaje pred kontrahiranim nastavkom *ē < *oje, npr. u *младе* 'mládō', kao i pred *i* < *y, npr. *дим* 'dim', što upućuje na to da bi stapanje odraza moglo biti vrlo staro.

Na taj način naizgled nepravilan i nepredvidljiv „ikavsko-ekavski“ odraz rusinskoga jata postaje pravilan i predvidljiv odraz staroslovačkih *ē/*e. Jedan dio iznimaka od toga pravila može se objasniti posuđivanjem iz srpskoga i ukrajinskoga, no nepodudarnosti su uglavnom uvjetovane jakom rusinskom težnjom za unifikacijom osnove, koja se očituje u beziznimnom morfonološkom pravilu o nepromjenjivosti osnove pri sklanjanju te silnom tendencijom k nepromjenjivosti osnove pri izvođenju. Pri sklanjanju se najčešće poopćuje suženje, u dijakronijskom smislu produljeni samoglasnik *i* iz oblika nominativa jednine, iako ima primjera poopćenja oblika s nesuženim (dijakronijski neproduljenim) samoglasnikom iz zavisnih padeža. Ti analoški procesi narušavaju izvorne kvantitativne odnose.

Već sama činjenica da rusinski ima dva gotovo jednako učestala odraza za jat sâm je po sebi jak argument protiv genetske pripadnosti karpatskom rusinskom i ukrajinskom jeziku za koje je tipičan gotovo bezizniman ikavski odraz jata. Međutim, uspostavljanje podudarnosti odrazā jata u rusinskom s kvantitativnim odnosima u slovačkom važan je lingvistički dokaz koji govori u prilog (istočno)slovačkomu podrijetlu rusinskoga jezika.

Literatura:

- BARIĆ, EUGENIJA 2007. *Rusinski jezik u procjepu prošlosti i sadašnjosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- BIDWELL, CHARLES E. 1966. The Language of the Bačka Ruthenians in Yugoslavia. *Slavic and East European Journal*, X, 32–45.
- BUFFA, FERDINAND 1995. *Šarišské nárečia*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- BUFFA, FERDINAND 2004. *Slovník šarišských nářečí*. Prešov: Nauka.

²² I u šariškom je *tiž* (Buffa 2004: 286).

- Иллич-Свитыч, Владислав Маркович 1963. *Именная акцентуация в балтийском и славянском*. Москва: Издательство академии наук СССР.
- Кочиш, Микола М. 1974. *Грамматика русского языка I. Фонетика. Морфология. Лексика*. Нови Сад: Покраїнски завод за издавање учебнікох.
- КОСТЕЛЬНИК, ГАБОР 1923. *Грамматика бачваньско-рускей бешеди*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- LANGSTON, KEITH 2007. Common Slavic Accentual Paradigm (D): A Reevaluation of Evidence from Čakavian. In: *Tones and Theories: Proceedings of the International Workshop on Balto-Slavic Accentology*. Edited by Mate Kapović and Ranko Matasović. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 121-150.
- LUNT, HORACE G. 1998. Notes on the Rusin Language of Yugoslavia and its East Slovak Origins. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, XLII, 43–84.
- МАШЕК, VÁCLAV 1957. *Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplněné vydání*. Praha: Československá akademie věd.
- MATASOVIĆ, RANKO 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ORAVEC, JÁN; BAJZÍKOVÁ, EUGÉNIA; FURDÍK, JURAJ 1984. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PAULINY, EUGEN 1963. *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied.
- PEŠIKAN, MITAR 1974/75. Osnovne strukturalne karakteristike rusinskog glasovnog sistema. *Južnoslovenski filolog*, XXXI, 111–135.
- SRR 1995 = Рамач, Юулиян (главни редактор): *Сербско-руски словник I. А - Ђ*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски јазик и литературу, Дружтво за руски јазик и литературу.
- SRR 1997 = Рамач, Юулиян (главни редактор): *Сербско-руски словник II. О - Ш*. Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства Београд, Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски јазик и литературу, Дружтво за руски јазик и литературу.
- ŠVAGROVSKÝ, ŠTEFAN 1984. K otázke genézy a konštituovania jazyka juhoslovenských Rusínov (Rusniakov). *Slavica Slovaca*, 19, 248–263.
- VAŇKO, JURAJ 2007. The Rusyn Language in Slovakia: Between a Rock and a Hard Place. *International Journal of the Sociology of Language*, № 183, 75–96.
- WITKOWSKI, WIESLAW 1984. O Baczwańcach i ich języku. *Slavia orientalis*, XXXIII, 3–18.

The reflexes of *jat*' in Rusyn

Abstract

This paper discusses the reflexes of the Proto-Slavonic *jat*' vowel in the Rusyn language of Bačka and Syrmia. If a few instances of an *a*-reflex are disregarded, it can be stated that in Rusyn *jat*' becomes either *i* or *e*, each accounting for an approximately equal number of cases. A comparative-historical analysis shows that the distribution of the reflexes depends on the quantity of Old Slovak *e*, which results from a merger of Proto-Slavonic **e* and **ě*. Some exceptions can be explained either as Serbian or Ukrainian borrowings, or by the tendency in Rusyn to generalise the lengthened syllable of the nominative singular.

Ključne riječi: rusinski jezik, fonologija, *jat*

Key words: Rusyn language, phonology, *jat*'